

СТРУКТУРАВАННЕ АД'ЕКТЫЎНАГА ТЭКСТАВАГА СЕМАНТЫЧНАГА ПОЛЯ “АГУЛЬНЫЯ ПАНЯЦЦІ”

Т. А. Астапчык

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
Мінск, Беларусь, tatjana-vyskvarko@rambler.ru*

У артыкуле прадстаўлена спроба структуравання тэкставага семантычнага поля “Агульныя паняцці”, у якое ўвайшлі беларускія і англійскія некадыфікаваныя ад’ектыўныя кампазіты з арыгінальных мастацкіх тэкстаў.

Ключавыя словы: некадыфікаваныя ад’ектыўныя кампазіты; тэкставае семантычнае поле; моўная карціна свету; беларуская літаратура; англійская літаратура.

STRUCTURING OF THE ADJECTIVE TEXTUAL SEMANTIC FIELD “GENERAL CONCEPTS”

T. A. Astapchyk

*Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank,
Minsk, Belarus, tatjana-vyskvarko@rambler.ru*

The article shows the attempt to structurize the textual semantic field “General concepts” (attributional categorial type) that consists of Belarusian and English non-codified compound adjectives from original literary texts.

Keywords: non-codified compound adjectives; textual semantic field; language worldview; Belarusian literature; English literature.

Некадыфікаваныя ад’ектыўныя кампазіты (далей – НАК) ілюструюць словаўтваральны патэнцыял мовы, вобразна-выяўленчыя магчымасці слова ў мастацкай літаратуры. Менавіта структурна-словаваўтваральныя асаблівасці кампазітаў заканамерна атрымалі найбольш увагі даследчыкаў, а семантыка такіх адзінак дасюль застаецца спрэчным момантам і зведвае шмат падыходаў розных спецыялістаў. Акрамя таго, ад’ектывы заўжды дэманструюць моцную семантычную залежнасць ад субстантываў, таму семантыку ад’ектываў лагічна прадстаўляць праз зону распаўсюджвання прыкметы, г. зн. абапіраючыся на семантыку субстантываў.

Матэрыялам для даследавання паслужылі беларускія і англійскія НАК, сабраныя метадам скразной выбаркі з мастацкіх праявістых тэкстаў 20–30-х гадоў ХХ стагоддзя беларускіх і англійскіх пісьменнікаў.

На наш погляд, пунктам адліку для супастаўляльнага вывучэння семантыкі беларускіх і англійскіх НАК можа стаць ідэя структуравання *тэкставых семантычных палёў* (тэрміналагічнае спалучэнне

Л. А. Новікава) прыметавага катэгарыяльнага тыпу. Апазіцыя *семантычнае поле – тэкставае семантычнае поле* (далей – ТСП) адлюстроўвае дыхатамію мова – маўленне. Менавіта ТСП можа быць пакладзена ў аснову цэласнага аналізу мовы мастацкай літаратуры [1]. Аналізуючы галоўныя ўласцівасці поля, Ю. М. Каравулаў вылучае важныя заканамернасці, сярод якіх – немагчымасць адназначнага ўпарадкавання ўнутранай структуры поля і адназначнага вызначэння яго меж [2, с. 275]. Незамкнёнасць семантычнага поля і тэндэнцыю групавак слоў да перасячэння ў яго межах адзначаў і Ю. Д. Апрэсян [3]. Улічваючы адзначаныя заканамернасці і кіруючыся антрапацэнтрычным прынцыпам, мы размеркавалі беларускія і англійскія НАК па дзвюх глабальных семантычных сферах – «Чалавек» і «Прырода». Невялікую колькасць НАК, якія не адпавядаюць семантычным патрабаванням вышэйназваных семантычных сфер, вырашана аб'яднаць у ТСП «Агульныя паняцці». Менавіта трэцяй семантычнай сферы і прысвечаны дадзены артыкул.

ТСП «Агульныя паняцці» прадстаўлена абстрактнымі, адцягненымі, універсальнымі паняццямі. Разгледзім субстантывы, якія выступаюць сферамі распаўсюджання комплексных прыкмет у ТСП «Агульныя паняцці». Гэта такія словы, як 'асвятленне', 'выраз', 'глеба', 'глыбіня', 'глянец', 'далячынь', 'звычай', 'карціна', 'кропка', 'магчымасць', 'мова', 'павей няснага', 'прытульнасць', 'пустата', 'пустэльна', 'свет', 'свет Божы', 'святло', 'сістэма', 'след', 'спосаб', 'стан', 'становішча', 'сувязь', 'супярэчнасці', 'сэнс', 'фон', 'формы', 'холад', 'цеплыня', 'ціш', 'цішыня', 'час'; *business, chaos, darkness, differences, earth, hue, millions, numbers, object, objects, silence, surface, world*.

Ніжэй прыводзім кантэксты, якія дазваляюць не толькі сістэмна прадставіць беларускія і англійскія НАК, але і захаваць іх як помнік мовы мастацкай літаратуры і сведчанне словаўтваральных і семантычных патэнцый моўных сістэм, як своеасаблівыя коды культуры і адлюстраванне ментальнасці беларускага і брытанскага народаў.

Балюча-напружаны: 'Ляпнулі дзверы, уляцелі з двара глухія, парваныя галасы, і стала ціха, асталася ў хаце **балюча-напружаная** пустата (М. Зарэцкі)'.

Балюча-яскравы: '...У **балюча-яскравым** святле ў пачварнай яснасці выступалі яго даўнейшыя ўчынкі (М. Зарэцкі)'.

Востра-варожы: 'Гэта была поўная безумоўная пагоджанасць з усім, што дасюль паўставала на жыццёвым шляху **востра-варожымі** супярэчнасцямі (М. Зарэцкі)'.

Вострасвежы: '...Лясніцкі пачуў добра знаёмы, вольна ўзняты настрой, які прыемна казытаў нутро бадзёрымі ўзмывамі, які абуджаў

шчымліва-радаснае імкненне да руху, да смелага поступу ў нейкую **вострасвежую** далячынь (М. Зарэцкі)’.

Дзіўна-празрысты: ‘...Стала так, быццам ён глядзеў у нейкую **дзіўна-празрыстую** глыбіню і бачыў у ёй сваё ўласнае жыццё... (М. Зарэцкі)’.

Дзіўна-розны: ‘Мізэрная рэчка Латаўка абярнулася ў непераступны рубеж і нахабна разбіла жыццё на два **дзіўна-розныя** светы (М. Зарэцкі)’.

Дрыготна-чырвоны: ‘У **дрыготна-чырвонай** цішы ... Жвіроўскі-сын думаў аб тым, як, што зрабіць, каб пазбыцца адвечных бацькавых здзекаў (М. Зарэцкі)’.

Жудасна-пусты: ‘...І ў пакоі зноў бяздонна раскрываецца тая **жудасна-пустая** цішыня (М. Зарэцкі)’.

Жудасна-ціхі: ‘Наўкола – **жудасна-ціхая** пустэля (М. Зарэцкі)’.

Завабна-трапяткі: ‘З усіх шчэлак дзьмула **завабна-трапяткім** павеем няяснага, а жудаснага ды непрыменнага (Ц. Гартны)’.

Заўзята-руплівы: ‘Здавалася, што з прыходам яго ўсё, што было ў пакоі, прыняло **заўзята-руплівы** выраз, усё заспяшалася некуды, затурбавалася (М. Зарэцкі)’.

Ідылічна-смешны: ‘У адным кутку вакзала ён убачыў **ідылічна-смешную** карцінку (М. Зарэцкі)’.

Козлытна-цікаўны: ‘Чаканні заўсёды ўздоўжваюць час, робяць яго цяжкім і з гэтым **козлытна-цікаўным**... (Ц. Гартны)’.

Маркотна-застылы: ‘Працавіты шоргат лыж працінаў **маркотна-застылую** цішыню з жорсткай нахабнай рэзкасцю (М. Зарэцкі)’.

Напружна-прыкры: ‘Запанавала **напружна-прыкрыя** цішыня (М. Зарэцкі)’.

Нечакана-новы: ‘Лясніцкі нічога не ведаў і таму назаўтрага, прыйшоўшы да Ніны, быў глыбока здзіўлен і ўсцешан **нечакана-новай** карцінай (М. Зарэцкі)’.

Нязмерна-далёкі: ‘...Выцвіўшыя вочы яго глядзелі ў **нязмерна-далёкую** кропку (Я. Нёманскі)’.

Першаістотны: ‘...Ён шукае яшчэ нечага агульнага і глыбокага, адзінага ў сваёй **першаістотнай** глыбіні (М. Зарэцкі)’.

Прагавіта-ўедлівы: ‘...З усіх бакоў насунулася **прагавіта-ўедлівая** цішыня (М. Зарэцкі)’.

Празрыста-мяккія: ‘З захаду яшчэ плыве лёгкая ружаватая яснасць зары – яна насычае Аўгіньчын твар і ўсю яе **празрыста-мяккай** цеплынёй... (М. Зарэцкі)’.

Нахабна-блізкі: ‘Ён слухаў Верына шчабятанне з паблажлівай і, як зазвычай, загадкавай усмешкай, якая мела дзіўную, **нахабна-блізкую** сувязь з узнятым настроем Веры Засуліч (М. Зарэцкі)’.

Ненатуральна-штучны: ‘...І яму ўся гэтая гісторыя раптам падаецца ў **ненатуральна-штучным** дзівачным святле (М. Зарэцкі)’.

Няўлоўна-таемны: ‘Але гэтая чорная работа вялася такімі хітрымі **няўлоўна-таемнымі** спосабамі, што раскрыць яе, паказаць навочна ўсе яе шкодніцкія махінацыі атлумленаму сівецкаму грамадству не было ніякай магчымасці (М. Зарэцкі)’.

Рамантычна-светлы: ‘...У гэтым грала пэўную ролю дзіўнае Верына прозвішча, якое страшэнна імпанавала Сымону Карызну, быццам кідала яно нейкі **рамантычна-светлы** след на яе ад тае славуце рэвалюцыйнасці (М. Зарэцкі)’.

Рамантычна-таемны: ‘Вобраз паненкі Раісы паўстаў у яго ўяўленні ў новым **рамантычна-таемным** асвятленні і ад гэтага набыў яшчэ большую прывабнасць (М. Зарэцкі)’.

Раўнадзіўны: ‘...Гэта б здзейснілася нейкая другая – раўнапраўная і **раўнадзіўная** магчымасць... (М. Зарэцкі)’.

Сцеражліва-застыглы: ‘...У **сцеражліва-застыглай** цішы выразна адзначыўся дробны трэск агню ды недзе заплакала сава адзіночным горкім дзяцёнкам (М. Зарэцкі)’.

Трагічна-бязвыхадны: ‘...Менш за ўсё наракала на свой боль ці на свае нягоды, а больш апісвала **трагічна-бязвыхадны** стан, у якім, на яе думку, знаходзіўся цяпер Сымон Карызна... (М. Зарэцкі)’.

Тупа-недарэчны: ‘Гэта было самае горшае, бо ставіла ў нейкае **тупа-недарэчнае** становішча (М. Зарэцкі)’.

Фантастычна-забытаны: ‘...Праходзіла ў **фантастычна-забытых** формах тое невядомае, новае, што бушавала наўкола (М. Зарэцкі)’.

Цягуча-дрымотны: ‘З-за вокан плылі ўжо смутныя вячэрнія цені – яны ўлівалі ў пакой асаблівую нейкую, **цягуча-дрымотную** прытульнасць (М. Зарэцкі)’.

Цягуча-едкі: ‘Заныла **цягуча-едкая** ціш старога каменнага дома... (М. Зарэцкі)’.

Чароўна-зманлівы: ‘...Бяскрайняя самота давала **чароўна-зманлівую** магчымасць забыцца на сваю няздольнасць (М. Зарэцкі)’.

Чароўна-мудроны: ‘Ён заплюшчыў вочы і слухаў, і тады ўсе думкі і пачуцці, уся істота злівалася ў адно адчуванне – гэта адчуванне было зусім матэрыяльнае – яно было туманна-ружовае, расплыўчастае і пабрэдзенае **чароўна-мудронай** сістэмай празрыстых складак (М. Зарэцкі)’.

Чорна-сталёвы: ‘Прыбітыя дажджом дарожкі цмяна свяціліся ў цемры **чорна-сталёвым** глянцам (М. Зарэцкі)’.

Чорна-шэры: ‘Ён здымае стрэльбу і пачынае цэліцца ў стада варон, што рассыпалася **чорна-шэрымі** плямамі па зжатаму полю (З. Бядуля)’.

...Постаць Волькі на два крокі ад Антона ўжо рабілася **чорна-шэрай** плямай... (М. Нікановіч)'.
Чыста-асабовы: 'Дзякуючы пад'южванню слухачоў супярэчнікі ўсё больш і больш распаляліся, паступова саскаўзваючыся з узвышша тонкай палітыкі на **чыста-асабовую** глебу (М. Зарэцкі)'.

Шчыра-радасны: 'Свет Божы выглядаў у іх такім харошым і **шчыра-радасным**, як само сонца (З. Бядуля)'.

Шэра-мэталёвы: 'Руда-ржавая брама набыла **шэра-мэталёвы** колер (Я. Нёманскі)'.

Black-fierce: *And heavy, too, in its own substance: earth-substance, risen from earth into the air: and never forgetting the dark, **black-fierce** earth...* (D. H. Lawrence).

Blood-coloured: *In their **blood-coloured** and foetal darkness the dancers continued for a while to circulate* (A. Huxley).

Dust-covered: *He departed, and returned in a few minutes with a **dust-covered** object* (A. Christie).

Eye-avoiding: *The smut that was really science fell with a crash into the boys' **eye-avoiding** silence* (A. Huxley).

Flax-blue: *...June took a sudden liking – a charming colour, **flax-blue*** (J. Galsworthy).

Goldenbrown: *Her griddle cakes done to a **goldenbrown** hue...* (J. Joyce).

Golden-brown: *...The four black ponies are seen against a pale and strangely lurid sky that has the **golden-brown** colour of thunder-clouds lighted up by the sun* (A. Huxley).

Hunger-and-death: *It's the **hunger-and-death** business again* (R. Aldington).

Hundred-odd: *...The increase of national expenditure from two **hundred-odd** millions to eight hundred millions* (J. Galsworthy).

Ever-increasing: *In **ever-increasing** numbers the motorcars clattered and hammered along the dusty roads...* (R. Aldington).

Lavender-purple: *The girl wore a dress that had been blue, perhaps indigo, but which had faded to the beautiful **lavender-purple** colour which is so common* (D. H. Lawrence).

Nerve-dead: *She now knew the supreme modern terror, of a world all ashy and **nerve-dead*** (D. H. Lawrence).

Nonsense-inventing: *It seemed to her such **nonsense-inventing** differences...* (V. Woolf).

Sharp-soft: *...They sat and ate by the open window, the world all quiet out and about, except, **sharp-soft** in the fading light...* (L. G. Gibbon).

Snake-venom: *It's this **snake-venom** business that I can't get the hang of* (A. Christie).

Такім чынам, ТСП «Агульныя паняцці» выконвае ў пэўнай ступені дапаможную ролю ў параўнанні з ТСП «Чалавек» і ТСП «Прырода» пры рэканструкцыі гіпатэтычных фрагментаў моўных карцін свету. У колькасных адносінах трэцяе ТСП прыметавага катэгарыяльнага тыпу складае 47 і 15 НАК у беларускіх мастацкіх тэкстах і англійскіх мастацкіх тэкстах адпаведна (3% і 1,1% ад агульнай колькасці НАК).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Новиков Л.А.* Избранные труды. Т. II: Эстетические аспекты языка. Miscellanea. М.: Изд-во РУДН. Серия «Труды ученых филологического факультета», 2001. С. 554—570. Редколлегия.
2. *Караулов Ю.Н.* Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976.
3. *Апресян Ю.Д.* Общая и русская идеография. — Москва : Наука, 1995.